

Opinnäytetyö (AMK)

Liiketalous

Juridiikka

2016

Riikka Siltanen

ANONYYMI TODISTELU

– tarpeellinen uudistus vai uhka oikeusturvalle

Riikka Siltanen

ANONYymi TODISTELU

- tarpeellinen uudistus vai uhka oikeusturvalle

Opinnäytetyön tavoitteena on tutkia, mitkä yhteiskunnalliset tekijät ovat johtaneet tilanteeseen, jossa anonyymien todistelun mahdollisuus koetaan tarpeelliseksi ja hyödylliseksi. Tavoitteena on myöskin esitellä anonyymiin todisteluun liittyvää oikeudellista problematiikkaa, ja sitä, mitkä asiat ovat vaikuttaneet lopullisen lainsäädännön muotoutumiseen sellaiseksi, jollaisena se vuoden 2016 alusta astui voimaan. Opinnäytetyössä käydään myös läpi, millainen anonyymi todistelu lopulta on Suomen laissa, sekä tuodaan esille siitä esitettyä kritiikkiä.

Opinnäytetyö on tehty perustuen erinäisiin mietintöihin ja niiden lausuntoihin, hallituksen esityksiin ja muihin viranomaislähteisiin. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä ja oikeudellista kirjallisuutta on myös käytetty päälähteinä.

Järjestäytyneen rikollisuuden vahva kasvu on luonut Suomeen tilanteen, jossa vakava rikollisuus ja siihen liittyvä todistajien uhkailu ovat lisääntyneet. Jotta rikosoikeudellinen vastuu saadaan toteutumaan, on tärkeää aineellisen totuuden selvittämisen kannalta se, ettei todistajia voi tehokkaasti uhkailemalla hiljentää. Todistaminen on kansalaisvelvollisuus, eikä pelkääminen ole laillinen peruste kieltäytyä todistamasta, joten viranomaisten pitää pystyä turvaamaan tehokkaasti todistajaa. Järjestäytynyt rikollisuus asettaa haastetta myös poliisien tutkintakeinoille, jolloin salaisten tiedonhankintakeinojen käyttö korostuu. Anonyymi todistelu mahdollistaa peite-toiminnassa olleen poliisin todistamisen oikeudenkäynnissä ilman, että tämän henkilöllisyys paljastuu. Tämä lisää peitepoliisien toimintamahdollisuuksia, kun mahdollinen henkilökohtainen kosto voidaan estää salaamalla soluttautuneen poliisin henkilöllisyys vastaajalta. Toisaalta anonyymi todistelu rajoittaa kontradiktorisuuden periaatetta, joka on kuitenkin yksi tärkeistä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusperiaatteista. Anonyymien todistelun voidaan katsoa loukkaavan vastapuolen oikeusturvaa.

Todistamisen tarpeellisuudesta Suomessa jää epäily, mutta tosiasiallisesti anonyymiteetin käytön tarpeellisuutta ei pysty mittaamaan ennen kuin sen käyttö on mahdollistettu. On kuitenkin näytetty toteen, että järjestäytynyt rikollisuus on kasvanut 2000-luvulla huomattavasti, ja rikosilmoitusten määrä oikeudenkäynnissä todistavien uhkailusta on myöskin kasvanut. Todistajien suojeluun on muutoinkin kiinnitetty erityistä huomiota 2000-luvulla, ja anonyymi todistelu on osa tätä suuntausta.

ASIASANAT:

anonyymi todistelu, rikosoikeus, todistelu, todistajansuojelu.

BACHELOR'S THESIS | ABSTRACT

TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Bachelor of Business Administration

2016 | 38

Tapio Jaakkola

Riikka Siltanen

ANONYMOUS TESTIMONY

- necessary reform or a threat to due process

The objective of this thesis is to study what social aspects have led to a situation where there is a need for anonymous testimonies in Finland. The objective is also to process legal questions regarding anonymity of witnesses. This thesis also explains the final form of anonymous testimony in the Finnish law and what sort of critics it has evoked.

The thesis is written based on different reports and legislative proposals. Cases from the European Court of Human Rights and some judicial literature are one of the main references of this thesis.

Notable growth of organised crime in Finland has led to a situation where serious crimes and threatening of witnesses has increased. The accountability for criminal actions does not actualise if the witnesses are afraid to tell the truth in court. Testifying in court is a civic duty and being afraid is not a legitimate excuse to refuse to testify. That is the reason why authorities must ensure the safety of witnesses who are threatened and afraid. The police enforcement must use stronger ways to investigate crimes when there is organised crime involved, and one of the stronger ways is undercover activities. Anonymity gives protection to a police officer who has infiltrated in organised crime group, if he has to testify in court. On the other hand, anonymous testimony breaks the adversarial principle that is one of the basic principles of fair trial. Anonymous testimony can be seen as a violation of judicial protection of the opposite side.

It is almost impossible to prove at this point that the anonymous testimony is necessary and will be used in court, and only time can tell if this is the case. But it is proved that serious organised crime is a growing threat to society and threatening of witnesses is a growing problem. Focus has been on improving the witness protection in the 21st century and anonymous testimony is one part in that development.

KEYWORDS:

anonymous witness testimony, criminal law, testimony, witness protection.

SISÄLLYSLUETTELO

KÄYTETYT LYHENTEET	5
1 JOHDANTO.....	6
2 ANONYYMIN TODISTELUN TARPEELLISUUS.....	8
2.1 TODISTAJIEN SUOJAAMINEN	8
2.2 RIKOSOIKEUDELLISEN VASTUUN TOTEUTUMINEN	9
2.3 JÄRJESTÄYTYNYT RIKOLLISUUS	10
2.4 POLIISIN PEITETOIMINTA.....	11
2.5 KANSAINVÄLISYYS	13
3 ANONYYMIN TODISTELUN SÄÄNTELYN MUOTOUTUMINEN	14
3.1 MIETINNÖT.....	14
3.2 EUROOPPAOIKEUS	14
3.3 EIT:N OIKEUSKÄYTÄNTÖÄ	15
3.4 OIKEUDELLISET ONGELMAT ANONYYMISSÄ TODISTELUSSA	18
3.4.1 Tuomarin tietoisuus anonyymin todistajan henkilöllisyydestä.....	18
3.4.2 Anonyymin todistelun rajaaminen.....	20
4 MENETTELY ANONYYMISSÄ TODISTELUSSA	22
4.1 LAINMUUTOS.....	22
4.2 ANONYYMIN TODISTELUN EDELLYTYKSET	22
4.3 ANONYMITEETIN HAKEMINEN	23
4.4 SALAISUUSSÄÄNNÖKSET.....	23
4.5 ANONYYMIN TODISTELUN TOTEUTTAMINEN.....	25
4.6 MUUTOKSENHAKU JA ANONYMITEETIN PURKAMINEN	26
5 KRITIIKKI	28
5.1 ERIÄVÄT MIELIPITEET	28
5.2 OIKEUDENMUKAISEN OIKEUDENKÄYNNIN PERUSPERIAATTEIDEN VASTAISUUS	29
5.3 TARPEELLISUUS JA KÄYTETTÄVYYS.....	30
5.4 JÄRJESTELMÄN RASITTAMINEN	31
5.5 PROSESSUAALISET ONGELMAT	32
6 JOHTOPÄÄTÖKSET	34
LÄHTEET	37

KÄYTETYT LYHENTEET

EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
ETL	Esitutkintalaki
OK	Oikeudenkäymiskaari
PKL	Pakkokeinolaki
PoL	Poliisilaki
RL	Rikoslaki
ROL	Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa
KKO	Korkein oikeus

1 JOHDANTO

Vuoden 2016 alussa todistelua koskeva oikeudenkäymiskaaren (OK) 17. luku uudistui. Uusi laki korvaa vanhan, vuonna 1949 voimaan tulleen luvun. Yksi suurimmista uuden lain mukanaan tuomista uudistuksista on anonyymin todistelun mahdollisuus, eli todistaminen henkilöllisyyden ja yhteystietojen tulematta julki. Samalla lakiin oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL) tulee lisäys koskien anonyymiä todistelua. Opinnäytetyö käsittelee anonyymiä todistelua ja siihen liittyvää oikeudellista problematiikkaa, sekä niitä seikkoja, jotka ovat johtaneet anonyymin todistelun tarpeeseen Suomen oikeusjärjestelmässä.

Anonyymi todistelu on osa yleisten tuomioistuinten todistelua koskevaa kokonaisvaltaista uudistusta. Lähtökohtana oikeudenkäynnissä on se, että todistaja joutuu paljastamaan omat henkilötietonsa. Pelkäävän todistajan on mahdollista todistaa näkösuojan takaa, mutta tähän asti tällaisenkin todistajan on ollut pakko paljastaa henkilötietonsa oikeudessa. Anonyymin todistelun mahdollistaminen on siis suuri muutos Suomen oikeusjärjestelmässä, ja se on herättänyt vahvoja mielipiteitä ääripäästä toiseen. Anonyymin todistelun mahdollistamisen tarpeellisuutta Suomessa on pohdittu mietinnöissä¹ jo 2000-luvun alusta lähtien, ja lopulta se on päätetty ottaa osaksi Suomen lainsäädäntöä todistelusäännösten kokonaisuudistuksen yhteydessä. Anonyymin todistamisen mahdollisuus on koettu tarpeelliseksi esimerkiksi poliisin peitetoiminnassa järjestäytyneen tai vakavan rikollisuuden rikosasioiden selvittämiseksi.

Tavoitteena on selvittää, miksi tällainen Suomen oikeusperiaatteista poikkeava ja radikaali keino on otettu Suomen lainsäädäntöön, ja miten siihen liittyvät oikeudelliset ongelmat on ratkaistu lainvalmistelussa sekä minkälaista kritiikkiä siitä on esitetty. Aluksi esittelen asiat, jotka ovat johtaneet siihen, että Suomessa anonyymi todistelu on koettu tarpeelliseksi tuoda lainsäädäntöön juuri 2010-luvulla. Tämän jälkeen tarkastelussa on sääntelyn muotoutuminen ja erityisesti eurooppaoikeuden merkitys. Lopuksi esitellään anonyymi todistelu sellaisena, kun se on lopulta Suomen lainsäädäntöön kirjoitettu, sekä tuodaan esille anonyymiin todisteluun liittyvää kritiikkiä.

Koska kyseessä on Suomen lainsäädäntöön uutena tuleva sääntely, ei anonyymistä todistelusta oikeuskäytäntöä vielä ole Suomen tasolla, mutta eurooppaoikeudessa Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on useissa ratkaisuisaan ottanut kantaa ano-

¹ Työryhmän osamietintö 2002:4 ja työryhmämietintö 2005:5.

nyymiin todisteluun. Opinnäytetyössäni esittelen joitakin EIT:n oikeustapauksia, joilla on ollut vaikutusta anonyymiin todistelun muotoutumiseen Suomessa.

Lähteinä opinnäytetyössä on käytetty lainvalmisteluun liittyviä lausuntoja, hallituksen esityksiä sekä erinäisiä mietintöjä anonyymiin todisteluun liittyen. Näiden lisäksi lähteinä on käytetty EIT:n ratkaisuja sekä kirjallisena päälähteenä Pölösen ja Tapanilan ”Todistelu oikeudenkäynnissä”, joka käsittelee uutta vuoden 2016 todistelun muutosta oikeudenkäymiskaassa.

2 ANONYYMIN TODISTELUN TARPEELLISUUS

2.1 Todistajien suojaaminen

Anonyymi todistelu on Suomessa uusi keino todistajansuojelussa, mutta monissa muissa EU-maissa, kuten Norjassa ja Tanskassa, se on ollut käytössä jo jonkin aikaa.² Todistaminen tuomioistuimessa on kansalaisvelvollisuus (OK 17:9), joten on tärkeää, että todistajaa voidaan suojata tilanteissa, joissa todistajaan kohdistuu hengen tai terveyden uhkaa. Anonyymi todistelu koetaan tarpeelliseksi erityisesti järjestäytyneen rikollisuuden rikosasioiden käsittelyssä. Anonyymien todistelun käytön edellytykset onkin rajattu rikoksiin, joissa yleensä esiintyy järjestäytyneitä rikollisuutta.

Anonyymien todistelun tarpeellisuudesta Suomessa on esitetty jonkin verran eriäviä mielipiteitä, mutta sen on koettu olevan tarpeellinen apu erityisesti järjestäytyneitä rikollisuutta vastaan. Anonymiteetti on koettu tarpeelliseksi esimerkiksi suojaamaan peite tehtävissä toiminutta poliisia tai satunnaista silminnäkijää.³ Todistajansuojelua on kehitetty 2010-luvulla esimerkiksi uuden todistajansuojelulain muodossa. Aikaisempien todistajansuojelun keinojen ei koeta vastaavaan nykyistä muuttunutta maailmaa, eikä niiden koeta pystyvän suojaamaan todistajaa konkreettisesti mahdolliselta uhalta ja kostonalta.

Suomessa on viime aikoina herätty järjestäytyneen rikollisuuden lisääntymisen mukanaan tuomaan tarpeeseen suojata todistajia tehokkaammin. Anonyymi todistelu on yksi uudenlainen keino turvata todistajaa. Laki todistajansuojeluohjelmasta on tullut voimaan vuonna 2015, ja se mahdollistaa todistajan aktiivisen suojaamisen esimerkiksi peitehenkilöllisyydellä ja uudella asuinpaikalla. Todistajansuojeluohjelma mahdollistaa rikollisryhmästä irtautumisen.⁴ Anonyymi todistaminen suojaa pääasiassa rikollisryhmän ulkopuolisia, ja todistajansuojeluohjelma taas rikollisryhmästä irtautuvia, joten nämä säädökset täydentävät tietyllä tavalla toisiaan.

Rikosilmoituksia oikeudenkäynnissä kuultavien uhkaamisesta vuonna 2014 tehtiin yhteensä 174, ja niiden määrä on kaksinkertaistunut kymmenen vuoden aikana. Rikosilmoituksista käy ilmi todennäköisesti vain murto-osa todistajien todellisten uhkailujen

² HE 46/2014 s.17.

³ Työryhmämietintö 2005:5 s.3.

⁴ HE 65/2014 s.4.

määrästä, koska niissä näkyvät vain ilmoitetut uhkaamiset.⁵ Sinänsä juurikaan tutkimusta ei ole Suomessa tehty todistajiin kohdistuvasta uhasta tai todistajien peloista, mutta esimerkiksi Helsingin kihlakunnan poliisilaitos toteaa, että viitteitä todistajien painostuksesta on olemassa erityisesti järjestäytyneen rikollisuuteen liittyvissä tapauksissa.⁶ Hallituksen esityksessä arvioidaan, että todellista uhkaa todistajalle esiintyy harvoin, mutta pelkäävien todistajien määrä on kuitenkin lisääntynyt. Yleinen arvio on myös, että todistajien vastahakoisuus todistaa oikeudenkäynnissä on viime vuosina lisääntynyt ja entistä enemmän on tullut pyyntöjä todistajansuojelukeinojen käyttämisestä. Myös oikeudenkäynnissä kuultavien uhkailemisesta tehtyjen rikosilmoitusten määrä on lisääntynyt 2000-luvulla.⁷

2.2 Rikosoikeudellisen vastuun toteutuminen

Todistajien uhkailu ja pelko voivat estää rikosoikeudellisen vastuun toteutumisen. Rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisessa pyritään pääsemään aineelliseen totuuteen, jonka pohjalta ratkaisu tehdään. Todistaminen on kansalaisvelvollisuus, josta on oikeus kieltäytyä vain laissa määritellyin edellytyksin esimerkiksi lähisukulaisuuden vuoksi (OK 17:17-21). Todistamasta ei voi kuitenkaan kieltäytyä sillä perusteella, että todistaja kokee uhkaa tai kokee olevansa vaarassa.⁸ Kuitenkin perätön lausuma tuomioistuimessa on rangaistava rikos, ja se käsittää myös tiedon salaamisen ilman laillista perustetta (RL 15:1). Laki siis velvoittaa todistamaan ja puhumaan totuudenmukaisesti todistaessa, vaikka siitä johtuen todistaja tai hänen läheisensä voisikin joutua hengenvaaraan, mikä voi olla täysin kohtuutonta.⁹

Käytännössä pelkäävä todistaja todennäköisesti salaa tietonsa ja vetoaa esimerkiksi muistamattomuuteen, mitä on lähes mahdotonta todistaa perättömäksi lausumaksi, ja siten todistaja ja mahdollisesti myös vastaaja jäävät rangaistuksetta. Rikosoikeudellisen vastuun toteutumisen kannalta asia on siis myös ongelmallinen. Siksi on tärkeää, että viranomaisilla on keino turvata todistajaa ja suojata rikosoikeudellisen vastuun toteutuminen. Aineellisen totuuden selvittämisen kannalta todistajan lausunto on hyvin olennainen.

⁵ Vainio 2015.

⁶ Anonyymi todistelu lausuntoyhteenveto s.6.

⁷ HE 46/2014 s.22.

⁸ Työryhmämietintö 2005:5 s.4.

⁹ Pölonen & Tapanila 2015 s.396.

2.3 Järjestäytynyt rikollisuus

Vaikka anonyymien todistelun mahdollisuutta ei ole rajattu käytettäväksi vain järjestäytyneen rikollisuuden rikostapauksissa, on se kuitenkin luotu todistajansuojelun keinoksi erityisesti järjestäytyntä rikollisuutta vastaan.¹⁰ Anonyymien todistelun käytön rajaus tiettyihin rikoksiin on tehty koskemaan rikoksia, joissa esiintyy usein järjestäytyntä rikollisuutta. Rajausta anonyymien todistelun käytöstä vain järjestäytyneen rikollisuuden rikosasioissa ei ole tehty osittain siitä syystä, etteivät kaikki tapaukset, joissa esiintyy todistajien uhkailua, liity järjestäytyneeseen rikollisuuteen, mutta myös siitä syystä, että voi olla vaikeaa todistaa rikoksen olevan osa järjestäytyneen rikollisuuden toimintaa.¹¹

Suomen lainsäädännössä järjestäytyneeksi rikollisuudeksi katsotaan vähintään kolmen henkilön rakenteeltaan selvää, ja tietyn ajan voimassa olevaa yhteenliittymää, jossa yhteistuumin tehdään rikoksia, joista on säädetty vähintään neljän vuoden vankeusrangaistus.¹² Toimintaa leimaavat väkivallan käyttö, hierarkkisuus sekä rahanpesu, ja niiden tarkoituksena on tuottaa voittoa tai valtaa jäsenilleen.¹³ Viranomaisten tiedustelutietojen mukaan vuonna 2012 Suomessa toimi arviolta 80 rikollisryhmää, joissa jäseniä on yhteensä noin tuhat. Järjestäytynyt rikollisuus on pääasiassa kotimaista, mutta useat rikollisryhmät tekevät yhteistyötä ulkomaalaisten rikollisryhmien kanssa.¹⁴ Vuonna 2015 julkaistun tutkimuksen mukaan Euroopan alueella järjestäytyneen rikollisuuden liikevaihto on noin 110 miljardia euroa vuodessa.¹⁵

Järjestäytyneiden rikollisryhmien tekemien rikosten selvittämistä vaikeuttavat niiden vahva rikosentekopotentiaali verrattuna yksittäisten henkilöiden tekemiin rikoksiin, sekä vahvempi potentiaali rikosten peittelemiseen. Yhtenä haasteena järjestäytyneen rikollisuuden rikosten selvittämisessä on se, ettei henkilötodistelua saada todisteeksi, samalla tavalla kun muissa rikosasioissa, todistajien pelon takia.¹⁶

Suomessa järjestäytynyt rikollisuus on suhteellisen tuore ilmiö, mutta järjestäytyneiden rikollisryhmien määrä on koko ajan kasvanut huomattavasti, erityisen huomattavaa

¹⁰ HE 46/2014 s.128.

¹¹ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.58.

¹² Sisäministeriö: Järjestäytynyt rikollisuus.

¹³ Valtioneuvoston periaatepäätös järjestäytyneen rikollisuuden torjunnan strategiasta s.4.

¹⁴ Sisäministeriö: Järjestäytynyt rikollisuus.

¹⁵ From Illegal Markets to Legitimate Businesses: The Portfolio of Organised Crime in Europe.

¹⁶ HE 263/2014 s.19-20.

kasvu on ollut 2000-luvulla.¹⁷ Suomessa vasta 1970-luvulta lähtien rikollisuuden ammattimaistumista on ollut havaittavissa, ja aluksi se liittyi pääasiassa omaisuus- ja talousrikollisuuteen. 1990-luvulta lähtien huumausainerikollisuus on ottanut suurta roolia järjestäytyneen rikollisuuden toimialana, ja tällä hetkellä se onkin yksi järjestäytyneen rikollisuuden päätoimialoista.¹⁸ Viimeisen kymmenen vuoden aikana järjestäytynyt rikollisuus on poliisin tiedustelutietojen mukaan kasvanut. Rikollisryhmien määrä on lisääntynyt, jäsenten ja rikosvahinkojen määrä on lisääntynyt, ja rikoksen tekemuodot ovat moninaistuneet. Huumausainerikollisuuden lisäksi yhdeksi päätoimialoista on viime aikoina noussut talousrikollisuus, ja eri rikollisryhmien jäsenistä 44% on jonkin yrityksen vastuuasemassa.¹⁹

Suomessa järjestäytyneen rikollisuudesta näkyvintä osaa edustavat tunnukselliset moottoripyöräjengit eli niin sanotut prosenttijengit.²⁰ Moottoripyöräjengit muodostavat kuitenkin vain murto-osan Suomessa toimivista rikollisryhmistä.²¹

Järjestäytyneen rikollisuuden jatkuva kasvu on luonut painetta Suomen oikeusjärjestelmään, ja pakottanut lainsäätäjiä tarkastelemaan todistajansuojelun keinojen riittävyyttä Suomen lainsäädännössä. Valtionneuvoston periaatepäätös järjestäytyneen rikollisuuden torjumisen strategiaksi vuodelta 2013 esittikin yhtenä järjestäytyneen rikollisuuden torjunnan välineenä anonyymiä todistelua, jotta asianosaisten kuulemiset rikosprosessissa voidaan turvata.²²

2.4 Poliisin peitetoiminta

Poliisin keskeisiin tehtäviin kuuluu ennalta estää sekä selvittää rikoksia.²³ Kaikissa tilanteissa tämän tavoitteen täyttäminen ei onnistu, jos poliisi toimii avoimesti poliisina.²⁴ Tästä syystä poliisilla on käytössään salaisia tiedonhankintakeinoja. Yhtenä harvina-

¹⁷ From Illegal Markets to Legitimate Businesses: The Portfolio of Organised Crime in Europe s.95.

¹⁸ Valtioneuvoston periaatepäätös järjestäytyneen rikollisuuden torjunnan strategiasta s.4-5.

¹⁹ Valtioneuvoston periaatepäätös järjestäytyneen rikollisuuden torjunnan strategiasta s.6-7.

²⁰ Valtioneuvoston periaatepäätös järjestäytyneen rikollisuuden torjunnan strategiasta s.5.

²¹ From Illegal Markets to Legitimate Businesses: The Portfolio of Organised Crime in Europe s.96.

²² From Illegal Markets to Legitimate Businesses: The Portfolio of Organised Crime in Europe s.11.

²³ Hankilanoja 2014 s.82.

²⁴ HE 34/1999 2.4.

senä, mutta tärkeänä keinona tutkia järjestäytynyttä tai vakavaa rikollisuutta voidaan käyttää poliisin peitetoimintaa, joka on yksi poliisin salaisen tiedonhankinnan toimintatavoista.²⁵ Peitetoimintaa käytetään enimmäkseen törkeiden huumausaine- ja väkivaltarikosten selvittämisessä.²⁶

Suomen lainsäädäntö mahdollistaa poliisille peitetoiminnan, joka tarkoittaa jatkuvaa tai toistuvaa tiedonhankintaa henkilöstä tai ryhmästä soluttautumalla (Poliisilaki, PolL 5:28). Peitetoimintaa saa käyttää vain tietyin edellytyksin tutkittaessa vakavaa rikosta, jossa toiminta on suunnitelmallista, järjestäytynyttä tai mahdollisesti toistuvaa (Pakkokeinolaki, PKL 10:27).

Vuositasolla 2000-luvulla Suomessa peitetoiminta on kohdistunut suurimmillaan noin 30:n henkilöön.²⁷ Suomessa peitetoimintaa ei sisäministeriön selvityksen mukaan käytetty vuonna 2013 kuin muutamia kertoja, ja peitetoiminta on käytännössä aina viimeinen vaihtoehto rikosta tutkittaessa.²⁸ Vaikka poliisin peitetoimintaa käytetään Suomessa vähän, on silti olennaista, että kun peitetoimintaa käytetään, voi soluttautunut poliisi todistaa anonyymisti. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on jo vuonna 1997 linjannut ratkaisussaan Van Mechelen ym. v. Alankomaat (23.4.1997), että peitetehtävissä toiminut poliisi voi todistaa anonyymisti turvatakseen itsensä ja läheisensä. Peitetoimintaa käytetään äärimmäisenä keinona tutkia rikosta, ja peitetoiminnalla tutkitaan vain vakavia rikoksia, joten on selvää, että mahdollisuus henkeen tai terveyteen kohdistuvalle uhalle on olemassa. Vaikka peitetoiminnan käyttö on vähäistä, voi kuitenkin yksittäisenkin peitetoiminnan yhteiskunnallinen merkitys olla huomattavaa tutkinnan kohteen ollessa vakavassa tai järjestäytyneessä rikollisuudessa.²⁹

Anonyymien todistamisen mahdollisuuden puutetta on kuitenkin pidetty aikaisemmin jonkinlaisena peitetoiminnan mahdollisuuksien heikentäjänä, koska peitetehtävissä toiminut poliisi on joutunut oikeudenkäynnissä todistamaan omalla henkilöllisyydellään, ja on siten joutunut asettamaan itsensä koston vaaraan.³⁰

²⁵ Hankilanoja 2014 s.82.

²⁶ Hankilanoja 2014 s.150.

²⁷ Hankilanoja 2014 s.148.

²⁸ Sisäministeriön kertomus eduskunnan oikeusasiamiehelle poliisin salaisten tiedonhankintakeinojen käytöstä s.20, 25.

²⁹ Hankilanoja 2014 s.154

³⁰ Sisäministeriön kertomus eduskunnan oikeusasiamiehelle poliisin salaisten tiedonhankintakeinojen käytöstä s.27.

Poliisin peitetoiminnan tarpeellisuuden kehitystä ja tapausten yleisyyttä on vaikea historiallisesti arvioida, sillä tilastotietoa poliisin suorittamista salaisista tiedonhankintakeinoista on vasta 2001 vuodesta eteenpäin, jolloin säädettiin lailla poliisin salaisista tiedonhankintakeinoista, jossa niiden raportointi määrättiin pakolliseksi.³¹ Se tiedetään, että aikaisemminkin peitetoimintaa on käytetty, mutta tarkkaa tilastotietoa niiden käytöstä ei ole.³²

2.5 Kansainvälisyys

Kansainvälisessä toimintaympäristössä on olennaista, että viranomaiset voivat tehdä yhteistyötä selvittäessään rikoksia. Vaikka suurin osa Suomessa toimivista rikollisryhmistä onkin kotimaisia, kansainvälisyys näkyy myös maarajat ylittävänä yhteistyönä rikollisten toimijoiden keskuudessa.³³ Monissa muissa Euroopan maissa anonyymi todistelu on mahdollista, joten Suomessa on koettu tärkeäksi, että toimintamahdollisuudet ovat Suomessa samat kuin muualla, kun kansainvälisten ryhmien rikoksia selvitetään yhteistyöllä.³⁴ Kansainvälisen rikollisuuden torjunnassa ja todistajien suojelussa on EU:n ministerineuvosto antanut kehotuksen todistajien asianmukaisen suojelun varmistamisesta. Siinä kehoitetaan myös anonyymien todistelun mahdollistamiseen jäsenvaltioissa.³⁵

Kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden liiketoiminnan muotona Euroopassa on muun muassa ihmissalakuljetus, joka voi sisältää lasten salakuljetusta ja kauppaamista sekä elinkauppaa, jotka ovat vakavia rikoksia, ja joiden selvittämiseen vaaditaan kansainvälistä yhteistyötä.³⁶

³¹ Hankilanoja 2014 s.148.

³² Hankilanoja 2014 s.253.

³³ Yhteiskunnan turvallisuusstrategia 2010 s.74.

³⁴ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.40.

³⁵ Neuvoston päätöslauselma 1995.

³⁶ Yhteiskunnan turvallisuusstrategia 2010 s.75.

3 ANONYYMIN TODISTELUN SÄÄNTELYN MUOTOUTUMINEN

3.1 Mietinnöt

Vuonna 2002 oikeusministeriön asettaman työryhmän mietinnössä käsiteltiin anonyymien todistajan mahdollisuutta, ja tässä mietinnössä tultiin siihen lopputulokseen, että anonyymi todistelu on ongelmallinen oikeusturvan kannalta, eikä Suomessa ole tarvetta tällaiselle todistelun muodolle ainakaan mietinnön valmistumisen aikaan 2000-luvun alussa. Kyseisessä mietinnössä kuitenkin todettiin, että tulevaisuuden kehitystä pitäisi seurata.³⁷ Myöhemmin vuoden 2005 mietinnössä liittyen poliisin peitetehtäviin työryhmä ehdotti anonyymien todistelun tuomista Suomen lainsäädäntöön, mutta tämä mietintö ei vielä johtanut toimenpiteisiin lainvalmisteluksi.³⁸

3.2 Eurooppaoikeus

Anonyymiin todisteluun liittyy oikeudellista problematiikkaa, jota on pyritty lainvalmistelussa ratkomaan. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteet sekä anonyymien todistajan varma suojaaminen tasapainottelevat vuoden 2016 alusta voimaan tulleissa laeissa anonyymistä todistelusta. Vaikeaksi lainvalmistelun kannalta asian tekee se, että eurooppaoikeudessa todistelu on jätetty jäsenvaltioiden omaan päätäntävaltaa, mutta järjestelmä ei saa kuitenkaan loukata perusoikeuksia, kuten oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatetta. Oikeudelliset ongelmat on siis pitänyt ratkaista pitkälti hyödyntäen EIT:n ennakkoratkaisuja, joissa ei kuitenkaan kaikkiin seikkoihin oteta kantaa.

Lähtökohtana todistelusäännöksissä on, että ne säädetään kansallisessa lainsäädännössä, eikä siten EIT ole puuttunut todistelusäännöksiin jäsenvaltioissa, jos oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatetta ei ole loukattu. Todistelusta määrätään Euroopan ihmisoikeussopimuksessa, että syytetyllä on oikeus kuulustella häntä vastaan

³⁷ Rikosprosessin tarkistaminen 2002:4 s.18.

³⁸ Anonyymi todistelu ja peitepoliisin oikeus osallistua rikollisryhmän toimintaan 2005:5.

asetettuja todistajia. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimus taas sisältyy Euroopan unionin perusoikeuskirjaan.³⁹

Anonyymiä todistelua ei sinänsä eurooppaoikeudessa määrätä otettavaksi käyttöön jäsenvaltioissa, mutta erityisesti järjestäytyneen rikollisuuden torjunnassa anonyymi todistelu on noussut esiin todistajansuojelun keinona. Esimerkiksi EU:n ministerineuvoston päätöslauselmassa koskien todistajien suojelua kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisessa toiminnassa jäsenvaltioita kehoitetaan varmistamaan todistajien suojelun asianmukaisuus, ja ehdotetaan anonyymien todistelun mahdollisuutta. Euroopan neuvoston todistajien pelottelua ja puolustuksen oikeuksia koskevassa suosituksessa käsitellään myös anonyymiä todistelua, ja siinä todetaan, että langettava tuomio ei saisi perustua ratkaisevasti anonyymien todisteluun.⁴⁰ Tämä periaate on kuitenkin saanut EIT:n tuoreessa ratkaisussa hieman toisenlaista tulkintaa.⁴¹

3.3 EIT:n oikeuskäytäntöä

Anonyymiin todisteluun liittyen on eurooppaoikeudessa otettu kantaa useissa tapauksissa, ja joidenkin tapausten on katsottu olevan olennaisia myös anonyymissä todistelussa, vaikka tapauksissa ei suoranaisesti ole ollutkaan kyse anonyymistä todistelusta (esim. Al-Khawaja ja Tahery v. Yhdistyneet kansakunnat). Nämä ratkaisut on pyritty ottamaan huomioon, kun Suomen anonyymien todistelun muotoa on lähdetty muokkaamaan.

Tapauksissa on tärkeitä linjavetoja EIT:lta, ja niillä on ollut suuri vaikutus kun Suomen sääntelyä anonyymistä todistelusta on säädetty, ja niihin on viitattu usein erinäisissä lausunnoissa anonyymistä todistelusta. Esimerkiksi tapauksissa Van Mechelen ym. v. Alankomaat sekä Visser v. Alankomaat EIT on ottanut kantaa anonyymiteetin myöntämis- ja toteuttamisperusteisiin. Ratkaisun Al-Khawajan ja Tahery v. Yhdistyneet kansakunnat taas on katsottu liittyvän siihen, voiko anonyymi todistelu olla perustavana lähtökohtana tuomiolle.

Van Mechelen ym. v. Alankomaat (23.4.1997) tapauksessa kyse oli peitetehtävissä toimineiden poliisivirkamiesten anonyymistä kuulemisesta. Tapauksessa peitetehtävissä

³⁹ HE 46/2014 s.17-18.

⁴⁰ HE 46/2014 s.18.

⁴¹ KKO:n lausunto nro 199.

sä olleita poliiseja oli kuultu anonymisti siten, että he olivat olleet erillisessä tilassa tuomarin kanssa, ja puolustuksella oli ollut ääniyhteys tilaan. Ratkaisussa linjattiin, että peitetehtävissä toimivia poliiseja voidaan kuulla anonymisti heidän itsensä sekä heidän läheistensä turvaamiseksi, mutta anonymiteetin kyseiselle äärimmäiselle toteuttamistavalle, jossa edes vastaajan avustajalla ei ollut mahdollisuutta tarkkailla todistajien reaktioita, ei ollut perusteltua syytä. Anonymiteetin käyttäminen itsessään on jo äärimmäinen keino, ja mitä äärimmäisempään toteutukseen anonymiteetin salaamisessa mennään, sitä painavimmat syyt salaamiselle tulee olla, eikä se saa vaarantaa vastapuolen oikeusturvaa. Anonymiteetin toteuttamisessa tulee pyrkiä rajoittamaan mahdollisimman vähän puolustuksen mahdollisuutta tarkkailla ja testata todistajaa. Tapauksessa linjattiin myös, että poliisin anonymiteetille tulee olla samat myöntämisperusteet kuin muillekin, joten tämän tulkinnan mukaan poliisille ei voisi myöntää anonymiteettiä esimerkiksi käynnissä olevan peitetehtävän jatkon turvaamiseksi. Tämä on otettu huomioon Suomen lakia säädettäessä, eikä siten anonymiteettiä voida myöntää poliisille peitetehtävän turvaamiseksi.⁴²

Visser v. Alankomaat (14.2.2002) tapauksessa pelkäävälle todistajalle oli myönnetty anonymiteetti sillä perusteella, että vastaajalla oli väkivaltainen tausta ja rikosasia, jota käsiteltiin, koska kostotoimenpiteitä. Anonymistin todistajan kuuleminen oli toteutettu siten, että vastaajan edustaja oli kuunnellut todistajan kuulemista eri huoneesta, ja kysymyksensä edustaja oli saanut esittää kirjallisesti ennen kuulustelua ja kuulustelun aikana. Todistaja ei tuntenut vastaajaa, eikä juuri häneen kohdistunut uhkaa, joten pelkästään vastaajan maine väkivaltaisena henkilö ei ollut EIT:n tulkinnan mukaan riittävä syy anonymiteetin myöntämiselle ainakaan siinä mittakaavassa, jossa se oli toteutettu.

Tapauksessa Al-Khawaja ja Tahery v. Yhdistyneet kansakunnat (15.12.2011), oli langettavan tuomion perustana käytetty todistajan lausuntoa, josta vastaajalla ei ollut mahdollisuutta lausua tai esittää kysymyksiä todistajalle. Tämä periaatteessa on oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vastaista, mutta tapauksessa todistajan antamaa lausuntoa oltiin käytetty suullisen todistamisen sijaan siksi, että todistaja oli tappanut itsensä ennen oikeudenkäyntiä, ja ilmeisesti vielä vastaajan toiminnan jälkivaikutuksien takia. Ratkaisussa katsottiin, että oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatetta ei oltu rikottu, koska tällaisen todisteen käyttämiselle oli hyväksyttävä ja perusteltu syy. Tästä on tulkittu, että tuomio voidaan perustaa anonymiin todisteluun, vaikka vastapuoli ei pääsekään täydellisesti haastamaan todistelun luotettavuutta, jos anonymitee-

⁴² HE 46/2014 s.125.

tille ja sen toteuttamistavalle on painava ja perusteltu syy.⁴³ Aikaisemmasta linjasta poiketen on kyseistä ratkaisua tulkittu siten, että anonyymiä todistelua voidaan käyttää langettavan tuomion perustana eikä vastapuolella välttämättä tarvitse olla mahdollisuutta kuulustella todistajaa.⁴⁴ Tätä ennen oltiin lähtökohtana pidetty sitä, että anonyymi todistelu ei saa olla langettavan tuomion painavana perustana, ja koska tapaus on vasta vuodelta 2011, oli tätä lähtökohtaa käytetty anonyymiä todistelua vastustavana perusteluna ennen kyseistä ratkaisua.

Tapauksessa Balta ja Demir v. Turkki (23.6.2015), puolustukselle ei oltu annettu mahdollisuutta missään vaiheessa kuulustella anonyymiä todistajaa. Tämän katsottiin rikkoneen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatetta, erityisesti koska tuomioistuimella ei ollut tarjota minkäänlaisia perusteluita kyseiselle toiminnalle.⁴⁵ Ratkaisussa korostettiin, että aina on lähdettävä siitä lähtökohdasta, että käytetään lievimpiä keinoja anonyymien todistelun toteuttamisessa, ja mitä rajoittavampiin toimiin siirrytään, pitää niille olla perustellut ja hyväksyttävät perusteet.⁴⁶

Näiden EIT:n ratkaisujen myötä voidaan todeta, että anonymiteetin myöntämiselle tulee olla riittävät perustelut ja uhan tulee olla konkreettinen. Myös anonymiteetin toteuttamisessa erilaisten vaihtoehtojen punnitseminen on olennaista, eikä niin sanotusti ylisuojelelta saa olla, jos se loukkaa vastapuolen oikeuksia. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatetta on katsottu loukatun, kun riittäviä perusteluita anonyymien todistelun tietynlaiselle toteuttamiselle ei ole annettu tai vastapuolelle aiheutuvaa haittaa ei ole tarpeeksi kompensoitu.

Sinänsä tietynlaisia toteuttamistapoja ei ole Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa tuomittu suoriltaan eurooppaoikeuden vastaisina, vaan ratkaisuissa korostuu se, että kaiken toiminnan anonyymiin todisteluun liittyen tulee olla hyvin perusteltua ja tarpeellista. Tästä syystä Suomen lainsäädäntöön on anonyymiin todisteluun liittyen otettu tuomioistuimen erityinen perusteluvollisuus, josta kerrotaan opinnäytetyössä lisää myöhemmin sivulla 26.

⁴³ KKO:n lausunto nro 199.

⁴⁴ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.35.

⁴⁵ European Court of Human Rights s.2-3.

⁴⁶ European Court of Human Rights s.1.

3.4 Oikeudelliset ongelmat anonyymissä todistelussa

3.4.1 Tuomarin tietoisuus anonyymin todistajan henkilöllisyydestä

Anonyymin todistelun oikeudelliset ongelmat kulminoituvat todistajan ja epäillyn oikeusturvan välillä tasapainottelemiseen.⁴⁷ Koska eurooppaoikeudessa ei ole säädelty sitä, millainen anonyymin todistelun tulee lainsäädännössä olla, on tietynlaiset linjavedot pitänyt tehdä kansallisella tasolla. Vaikka tietyt periaatteet ovat samat kaikilla mailla, eroavat anonyymin todistelun säädökset eri maiden välillä jonkin verran. Suomen on siis pitänyt tehdä omat tulkintansa ja päätöksensä siitä, mikä on sopiva tasapaino, jossa kenenkään oikeuksia ei loukata liiallisesti, mutta aineellisen totuuden selvittäminen saadaan turvattua. Erityisesti erimielisyyksiä esiintyi lainvalmistelun vaiheessa siitä, tietääkö pääasiaa käsittelevä tuomari anonyymin todistajan henkilöllisyyden vai ei, sekä siitä, millaisiin rikoksiin anonyymin todistamisen mahdollisuus tulisi rajata.

Lakiin on kirjattu, että sama tuomari käsittelee sekä anonyymiteetin myöntämisen että pääasian, ja näin ollen pääasiaa käsittelevä tuomari on tietoinen anonyymin todistajan henkilöllisyydestä (ROL 5:11b). Pääasiaa käsittelevän tuomarin tietoisuus anonyymin todistajan henkilöllisyydestä on kuitenkin ollut lakia valmisteltaessa pohdinnan alla, koska kumpaankin mahdolliseen vaihtoehtoon liittyy oikeudellisia ongelmia. Ongelmaksi nousevat toisaalta todistajan luotettavuuden arviointi ja toisaalta vakiintunut ja tärkeä lähtökohta, jonka mukaan tuomarilla ei tulisi olla mitään sellaisia seikkoja päätöksensä tukena, jotka eivät ole kaikkien osapuolten saatavilla. Jos pääasian ratkaiseva tuomari ei tiedä anonyymin todistajan henkilöllisyyttä, on tämän vaikea arvioida todistelun luotettavuutta. Jos taas tuomari tietää anonyymin todistajan henkilöllisyyden, on tuomarilla siten sellaista yksityistä tietoa, jota kaikki osapuolet eivät saa tietoonsa, mikä on oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteen vastaista.⁴⁸

Sekä hallituksen esityksessä että oikeusministeriön todistelutoimikunnan mietinnössä esitetään, että pääasiaa käsittelevä tuomari ei olisi tietoinen anonyymin todistajan henkilöllisyydestä.⁴⁹ Perusteluina molemmissa on esitetty edellä mainittu lähtökohta, ettei tuomarilla saisi olla yksityistä tietoa sekä lisäksi se, että tuomarin tietämättömyys todistajan henkilöllisyydestä antaisi takeen sille, ettei anonyymillä todistelulla ole liiallista

⁴⁷ European Court of Human Rights s.5.

⁴⁸ HE 46/2014 s.38.

⁴⁹ HE 46/2014 s.38 ja todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.61.

painoarvoa. Esille nostetaan myös huoli siitä, että on mahdollista, että tuomarille muodostuu ennakkokäsitys syytetystä anonyymiteetin käsittelyssä, jossa saatetaan esittää uhkailuun liittyvää näyttöä, joka ei kuitenkaan liity pääasiaan.⁵⁰ Vaikka tähän lopputulokseen onkin päädytty, ei asiaa niissäkään silti nähdä ongelmattomana ja myös tuomarin tietoisuuden puolesta on esitetty argumentteja.⁵¹

Korkein oikeus (KKO) on jo lausunnossaan ennen hallituksen esitystä esittänyt eriävän mielipiteensä todistelutoimikunnan ehdottamaan tuomarin tietämättömyyteen anonyymin todistajan henkilöllisyydestä. Lausunnossaan se tuo esille Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen linjavetoa erinäisistä anonyymiä todistelua koskevista tapauksista, ja huomauttaa, että niissä selvästi yhtenä tärkeänä tekijänä anonyymin todistelun oikeudenmukaisuutta arvioitaessa on pidetty juuri tuomarin mahdollisuutta arvioida anonyymin todistajan luotettavuutta. KKO on tulkinnut myös hallituksen esityksen perusteluiden perustuvan epäluottamukseen tuomarin todistusharkinnankykyä kohtaan.⁵²

Hallituksen esitykseen pyydettyssä perustuslakivaliokunnan lausunnossa oltiin samoilla linjoilla KKO:n kanssa, ja siinä esitettiin, että esitystä muutettaisiin niin, että pääasian tuomari on tietoinen anonyymin todistajan henkilöllisyydestä.⁵³ Perusteena käytetään KKO:n tapaan EIT:n luomaa oikeuskäytäntöä, jossa on pidetty tärkeänä kompensoivana tekijänä sitä, että tuomarilla on ollut mahdollisuus arvioida todistajan luotettavuutta.

Perustuslakivaliokunnan kehotuksesta lakivaliokunta lopulta muuttikin hallituksen esitystä niin, että pääasiaa käsittelevä tuomari on tietoinen anonyymin todistajan henkilöllisyydestä. Lakivaliokunta katsoi tästä olevan myös se hyöty, että tällöin tuomari voi hoitaa todistajan kutsumisen ja muut käytännön asiat, joista oli esitetty aikaisemmin huolta, ja todistajan kutsumisen velvollisuus säilyisi käräjäoikeudella, kuten pääsääntöisesti muutenkin on tapana.⁵⁴ Kun tuomari tietää anonyymin todistajan henkilöllisyyden, hän pystyy myös valvomaan paremmin sitä, ettei todistaja joudu vastaamaan sellaisiin kysymyksiin, jotka paljastaisivat hänen henkilöllisyytensä.⁵⁵

⁵⁰ HE 46/2014 s.38 ja todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.61.

⁵¹ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.60-61.

⁵² KKO:n lausunto nro 199.

⁵³ PeVL 39/2014 vp – HE 46/2014 vp.

⁵⁴ LaVM 19/2014 vp – HE 46/2014 vp.

⁵⁵ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.60.

EIT:n ratkaisussa Ellis ym. v. Yhdistyneet kansakunnat (25.4.2012) korostuu tuomarin tietoisuuden tärkeys todistajan henkilöllisyydestä, jotta hän voi tehokkaasti arvioida todistajan luotettavuutta. Tapauksessa oli kyse jengiammuskelukonkreettisen rikosoikeudenkäynnistä, jossa käytettiin anonyymiä todistajaa. Kyseisellä todistajalla oli yhteyksiä tämän ammuskelukonkreettisen toisena osapuolena olleeseen kilpailevaan jengiin, ja hänen voitiin katsoa kantavan kaunaa vastaajia kohtaan. Tuomari oli tietoinen näistä seikoista, ja toi oikeudenkäynnissä toimineelle valamiehistöille tietoon nämä seikat, ja kehotti ottamaan ne huomioon arvioitaessa todistajan luotettavuutta. EIT:n ratkaisussa katsottiin, että tuomioistuimen toiminnassa ei ollut moitittavaa, ja tuomarin tietoisuus todistajan henkilöllisyydestä auttoi kompensoimaan vastapuolelle aiheutuvan haitan.

3.4.2 Anonyymien todistelun rajaaminen

Koska eurooppaoikeudessa ei ole otettu kantaa sinänsä siihen, millaisiin rikoksiin anonyymi todistelu tulee rajata, on asiaa pohdittu ja arvottu lain valmistelussa. Yhtä mieltä on oltu siitä, että rajaus tulee lakiin tehdä selkeästi, mutta siitä, millainen ja kuinka tiukka rajauksen tulee olla, on ollut erimielisyyksiä. Pohdinnassa on ollut se, kuinka vakava rikoksen tulee olla, jotta sen selvittäminen on niin tärkeää, että vahvoja todisteluperiaatteita voitaisiin kiertää.⁵⁶ Rajaksi on lopulta muodostunut rikokset, joiden rangaistusmaksimi on kahdeksan vuotta vankeutta, sekä muutama poikkeus, joiden rangaistusmaksimi on kuusi vuotta vankeutta. Raja on pyritty vetämään sellaiseksi, että se koskisi vakavaa ja järjestäytyneitä rikollisuutta.⁵⁷

Alun perin vuoden 2005 mietinnössä anonyymiä todistelua esitettiin rajattavaksi rikoksiin, joiden ankarin rangaistus olisi vähintään kymmenen vuotta vankeutta.⁵⁸ Tämä olisi jättänyt ulkopuolelle esimerkiksi monet terrorismirikokset, joissa rangaistusmaksimi on kahdeksan vuotta vankeutta (RL 34a).

Todistelu yleisissä tuomioistuimissa – mietinnössä rajaa kuitenkin laskettiin rikoksiin, joissa rangaistusmaksimi on kahdeksan vuotta vankeutta, ja mukaan otettiin myös törkeän parituksen ja ihmiskaupan rikostapaukset, joissa rangaistusmaksimi on kuusi

⁵⁶ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.58.

⁵⁷ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.58.

⁵⁸ Työryhmämietintö 2005:5.

vuotta vankeutta.⁵⁹ Todistajien uhkailua on havaittu esiintyvän paljon myös talousrikoksissa, mutta niitä ei ole otettu anonyymien todistelun piiriin siitä syystä, että niissä uhkaukset kohdistuvat usein sellaisiin henkilöihin, joiden todistamista ei anonyymiteetti suojaisi, kuten verotarkastajiin tai kirjanpitäjiin.⁶⁰

Sekä sisäasiainministeriön poliisiosaston että valtakunnansyyttäjänviraston eriävissä mielipiteissä koskien mietinnön ”Todistelu yleisissä tuomioistuimissa” anonyymien todistelun rajausta rikoksiin, joissa ankarin rangaistus on vähintään kahdeksan vuotta vankeutta, pidetään liian korkeana. Näissä eriävissä mielipiteissä esitetään, että rajan tulisi olla rikoksissa, joissa rangaistusmaksimi on kuusi vuotta vankeutta, koska tätä on todistelulainsäädännössä muutenkin pidetty rajana vakaville rikoksille, joiden selvittämisessä voidaan käyttää poikkeuksellisia keinoja.⁶¹

Lopullinen kahdeksan vuoden raja on siis kompromissi kymmenen ja kuuden vuoden väliltä. Raja on pyritty vetämään sellaisiin rikoksiin, joissa tiedetään esiintyvän järjestäytyneitä rikollisuutta sekä uhkaa todistajia kohtaan, ja joissa koetaan anonyymistä todistelusta olevan hyötyä.

⁵⁹ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.58.

⁶⁰ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.58.

⁶¹ Sisäasiainministeriö poliisiosasto, eriävä mielipide s.3 ja valtakunnansyyttäjänvirasto, eriävä mielipide s.3.

4 MENETTELY ANONYYMISÄ TODISTELUSSA

4.1 Lainmuutos

Anonyymin todistajan käyttö tulee olemaan äärimmäinen keino turvata todistajaa, eikä anonymiteettiä myönnetä kevyin perustein. Koska kyseessä on poikkeuksellinen tilanne, jossa vaakakupissa on toisen osapuolen henki ja terveys ja toisen osapuolen oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, on anonyymiä todistelua koskevat säännökset kirjattu lakiin mahdollisimman tarkasti.⁶² Kun anonymiteetti myönnetään, tulee järjestelmän olla aukoton, ettei anonymiteetin saaneen henkilön tiedot paljastu prosessin missään vaiheessa. Anonymiteetti pitää myös voida hallitusti purkaa, jos todistaja on todistaessaan syyllistynyt rikokseen.

Suomen lakiin anonyymi todistelu on lopulta muotoutunut seuraavaksi esitellyn muotoon, ja lait koskien anonyymiä todistelua astuvat voimaan 1.1.2016. Anonyymi todistelu on kirjattu pääpiirteittäin oikeudenkäymiskaareen ja yksityiskohtaisemmin lakiin oikeudenkäynnistä rikosasioissa. Myös esitutkintalakiin (ETL) on kirjattu muutos anonyymin todistelun turvaamiseksi.

4.2 Anonyymin todistelun edellytykset

Anonymiteetti voidaan myöntää vain, jos epäilystä rikoksesta säädetty enimmäisrangaistus on kahdeksan vuotta vankeutta, esimerkiksi henkirikoksissa, törkeissä huumausainerikoksissa sekä törkeässä ihmiskaupassa (ROL 5:11a). Myös ihmiskauppaa ja törkeää paritusta koskevissa tapauksissa anonymiteettiä voidaan käyttää, vaikka niissä enimmäisrangaistus on vain kuusi vuotta vankeutta, koska näihin liittyy usein järjestäytyntä rikollisuutta ja siten usein myös vakavaa uhkaa.⁶³

Edellytyksenä anonymiteetille on edellisten lisäksi se, että todistajan tai hänen läheisensä henkeen tai terveyteen kohdistuu vakava uhka (ROL 5:11a). Anonymiteettiä voidaan hakea vain siinä tapauksessa, jos todistaja sitä vaatii. Todistajan suojaaminen anonymiteetillä on oltava välttämätöntä todistajan suojaamiseksi, ja siitä tulee olla tosiasiallista hyötyä todistajan suojaamiseksi.

⁶² LaVM 19/2014 vp – HE 46/2014 vp.

⁶³ HE 46/2014 s.127.

4.3 Anonymiteetin hakeminen

Asia käsitellään hakemusasiana, ja hakemuksessa on oltava selvitys asianomaisen tahdosta tulla kuulluksi anonymisti, ja siitä on käytävä ilmi ketä halutaan kuulla anonymiminä, sekä ne seikat ja todisteet, joiden takia anonymiteetti tulisi myöntää (ROL 5:11a). Anonymiteettiä voivat hakea syyttäjä, epäilty tai vastaaja, ja sitä voi hakea jo esitutkintavaiheessa. Epäillyllä on mahdollisuus hakea todistajalle anonymiteettiä syyttäjän lisäksi osapuolten tasa-arvoisen kohtelun turvaamiseksi.⁶⁴ Käräjäoikeus ratkaisee hakemuksen perusteella myönnetäänkö anonymiteetti. Anonymiteettiä voi hakea myös vasta hovioikeuden- tai KKO:n käsittelyn vaiheessa, mutta sitä haetaan aina silti käräjäoikeudelta. Anonymiteetistä päättänyt tuomari käsittelee myös rikosasian, jossa kyseistä todistajaa kuullaan (ROL 5:11b).

Jos syyttäjä hakee anonymiteettiä, määrätään vastaajalle julkinen asiamies, joka on joko asianajaja tai julkinen oikeusavustaja, valvomaan tämän etua. Jos taas epäilty tai vastaaja hakee anonymiteettiä todistajalle, tulee syyttäjälle antaa tilaisuus tulla kuulluksi. Myös todistajaa, jolle anonymiteettiä haetaan, voidaan kuulla oikeudessa. Asiaa käsiteltäessä ja päätöstä julistettaessa vain syyttäjä, vastaajan julkinen asiamies tai anonymiteettiä hakenut epäilty tai vastaaja saavat olla läsnä. (ROL 5:11a-e ja PKL 10:45.)

4.4 Salaisuussäännökset

Yleinen periaate on, että lähtökohtaisesti oikeudenkäynti on julkista, ja tästä periaatteesta voidaan poiketa vain lain perusteella.⁶⁵ Jotta anonymistia todistamisesta on hyötyä, tulee oikeudenkäynnin ja sen asiakirjojen julkisuutta rajoittaa salaisuussäädöksillä. Yleisimmin anonymiä todistajaa käyttää syyttäjä, jolloin anonymimin todistajan henkilöllisyyden tietävät vain esitutkintaviranomainen, syyttäjä, tuomari sekä vastaajan julkinen asiamies. Oikeudenkäyntiasiakirjat ovat pääasiassa salaisia 60 vuoden ajan (ROL 5:11d).

Anonymiä todistelua koskeva hakemusasia käsitellään suljetuin ovin. Anonymimin todistelun hakemusasiaa käsiteltäessä julkisia ovat vain perustiedot eli tuomioistuin, joka

⁶⁴ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.60.

⁶⁵ Tapanila 2009 s.46-49.

asiaa käsittelee sekä asian laatu eli se, että kyseessä on anonyymin todistajan hakemusasian käsittely. Kun asia on lainvoimaisesti ratkaistu, ovat julkisia myös perustiedot hakijasta, joka on yleensä syyttäjä, vastapuolesta sekä siitä syyteasiasta, johon anonyymi todistaminen liittyy. Jos hakemus hylätään lainvoimaisesti, ovat julkisia ratkaisu sekä oikeudenkäyntiaineisto tuomioistuimen neuvottelusalaisuuksia lukuun ottamatta. Tästä voidaan erikseen tuomioistuimen päätöksellä poiketa, jolloin salattavaksi voidaan määrätä hakija, vastapuoli sekä oikeudenkäyntiasiakirjat, jos se on välttämätöntä hengen ja terveyden suojaamiseksi.⁶⁶

Anonymiteetistä päättävä tuomari toimii puheenjohtajana myös kyseisen pääasian käsittelyssä, joten hän tietää anonyymin todistajan henkilöllisyyden. Anonyymin todistamisen ollessa kyseessä rikosasiat ovat vakavia rikoksia, joita käsitellään useamman tuomarin tai lautamiesten kokoonpanolla. Laissa määritellään, että puheenjohtajana toimivan tuomarin tulee olla tietoinen anonyymin todistajan henkilöllisyydestä, mutta sitä, tietävätkö kaikki tuomarit anonyymin todistajan henkilöllisyyden, ei ole laissa erikseen määriteltä. Tämä jää siis puheenjohtajana toimivan tuomarin omaan harkintaan, paljastaako hän anonyymin todistajan henkilöllisyyden muille asian ratkaiseville tuomareille.⁶⁷ Toisaalta on parempi, mitä pienempi joukko tietää anonyymin todistajan henkilöllisyyden, mutta asian ratkaisemisen kannalta voi olla olennaista, että kaikki asiaa ratkaisevat tuomarit tietävät ainakin tietynlaiset merkitykselliset seikat todistajasta.

Anonyymissä todistelussa vastaajan julkisen asiamiehen toimintaa rajaavat pakkokeinonlain (PKL) säädökset. Julkinen asiamies ei saa oikeudettomasti paljastaa tietoa, jonka hän on tehtävänsä puolesta saanut tietoonsa, eli tässä tapauksessa vastaajan asiamies saa tietoonsa anonyymin todistajan henkilöllisyyden, mutta hän ei saa sitä oikeudettomasti paljastaa. (ROL 5:11c ja PKL 10:44.)

Anonyymiin todisteluun liittyen myös esitutkintalain 4. lukuun tulee muutos 1.1.2016, joka rajoittaa asianosaisjulkisuutta esitutkinnassa. Anonymiteetin tulee ulottua prosessin joka vaiheeseen, kun sellainen myönnetään, joten jo esitutkintavaiheessa tulee pystyä rajoittamaan asianosaisten tiedonsaantioikeutta. Uusi laki määrittelee, että yleisestä periaatteesta poiketen asianosaisten tiedonsaantioikeutta ei ole siinä tapauksessa, jos tärkeä yleinen tai yksityinen etu niin vaatii (ETL 4:15).

⁶⁶ Pölönen & Tapanila 2015 s.411.

⁶⁷ Pölönen & Tapanila 2015 s.408.

4.5 Anonyymin todistelun toteuttaminen

Todistajan anonyymiteetti oikeudenkäynnissä voidaan toteuttaa siten, että todistajaa kuullaan joko näkösuojan takaa, vastaajan läsnä olematta, video- tai puhelinyhteyden tai muun soveltuvan teknisen tiedonvälityslaitteen avulla. Anonyymin todistajan ääni voidaan myös muuntaa sellaiseksi, ettei todistajaa pysty äänen perusteella tunnistamaan. Asianosaisten on kuitenkin saatava esittää anonyymille todistajalle kysymyksiä. (OK 17:53.) Toteuttamistapa tulee punnita jokaisessa tapauksessa erikseen, ja lähtökohtana tulee olla mahdollisimman vähäisten keinojen käyttö.

Anonyymillä todistajalla on oikeus kieltäytyä todistamasta siltä osin, kun todistaminen saattaisi paljastaa hänen henkilöllisyytensä. Muiden todistajien tulee kieltäytyä todistamasta siltä osin, kun todistaminen saattaisi paljastaa anonyymin todistajan henkilöllisyyden. (OK 17:21.) Anonyymi todistaja ei anna vakuutusta (OK 17:44).

Tuomioistuimella on anonyymia todistelua käyttäessään perusteluvelvollisuus, jonka mukaan sen tulee perustella, millaisena näyttönä anonyymin todistajan kertomus toimi asiassa, ja millaisilla toimenpiteillä puolustuksen oikeuksia turvattiin. Sama perusteluvelvollisuus on muissakin tilanteissa, joissa on poikettu todistelun peruseriaatteista, esimerkiksi jos todistajan henkilökohtaisen kuulemisen sijaan todisteena on käytetty esitutkinta-aineiston lausumaa (ROL 11:4).

Kun anonyymin todistajan anonyymiteetti pyritään pitämään täydellisesti salassa, eikä todistajan henkilöllisyyttä siten tiedä prosessissa kuin muutama henkilö, tulee käytännön toteutuksessa monia haasteita. Anonyymiteetillä suojataan todistajan henkeä ja terveyttä, joten sen säilymisen takaaminen prosessin aikana on otettava erityisen vakavasti, ja se tuo käytännön toteutukseen omat ongelmansa.

Käytännössä oikeuslaitoksessa normaalitilanteessa käytännön asioita hoitavat pääasiassa toimistohenkilökunta ja sihteerit, jotka esimerkiksi hoitavat kutsumiset sekä henkilötietojen käsittelyt. Anonyymissä todistelussa olennaista on pitää henkilön tiedot mahdollisimman vähien henkilöiden tiedossa, joten sihteerit ja muu henkilökunta eivät voi käsitellä näitä tietoja. Esimerkiksi syyttäjälaitoksen käytössä oleva järjestelmä ei sovelu anonyymiin todisteluun, koska tietoihin pääsee koko henkilökunta, eikä minkäänlaisia rajoituksia ole nykyisten tietojärjestelmien puitteissa mahdollista tehdä. Käytännössä ainakin aluksi joudutaan käyttämään suljettuja kirjekuria ja kassakaappeja todistajan henkilötietojen suojaamiseksi.

Erikseen täytyy aina päättää kuinka anonymiteetti tullaan toteuttamaan. Anonyymissä todistamisessa voidaan tarvita erinäisiä teknisiä välineitä, jotta anonyymien todistajan ääni esimerkiksi saadaan muunnettua.

Jotta todistajan anonymiteetti pystytään varmuudella säilyttämään, vaaditaan yhtenäisiä toimintamalleja ja koulutusta.⁶⁸ Edellä mainitut haasteet käytännön toteutuksesta tulee ratkaista ennen kuin anonyymiä todistelua voidaan käyttää. Koska kyseessä on tilanne, jossa on olemassa konkreettinen uhka hengelle ja terveydelle, on äärimmäisen tärkeää, että järjestelmä on vedenpitävä.

Jos anonyymiä todistelua joudutaan käyttämään, on todennäköisesti kyseessä laaja juttukokonaisuus, jota todennäköisesti hoitaa useampi kuin yksi syyttäjä, tuomareita on useita, ja oikeudenkäynnin järjestelyissä joudutaan tekemään erityistoimenpiteitä kuten järjestämään oikeudenkäynti vankilassa. Anonyymien todistelun toteuttaminen tällaisessa tilanteessa voi olla vaikeaa, kun olosuhteet ovat muutenkin haastavat.

4.6 Muutoksenhaku ja anonymiteetin purkaminen

Vastaajan oikeuksia kompensoimaan päätöksestä pitää pystyä valittamaan ja anonymiteetti pitää pystyä hallitusti purkamaan. Anonyymien todistajan on kuitenkin pystyttävä todistaessaan olemaan varma siitä, että anonymiteetti pitää, mutta toisaalta on mahdollista, että todistaja syyllistyy perättömään lausumaan tuomioistuimessa.⁶⁹

Anonymiteetin myöntämisestä voi valittaa suoraan hovioikeuteen ilman tyytymättömyyden ilmoitusta. Hovioikeuden päätöksestä taas voi valittaa korkeimpaan oikeuteen, mutta hovioikeuden päätöstä tulee kuitenkin noudattaa vaikka KKO:sta olisi haettu valituslupaa, ellei KKO erikseen toisin määrää (ROL 5:11e.3). Jos KKO valituslupan myönnettyään kumoaa ratkaisun, ja anonyymiä todistajaa on jo ehditty hovioikeuden päätöksellä kuulla anonyyminä, tulee häntä kuulla uudelleen ilman anonymiteettiä, jos hänen kertomustaan halutaan edelleen käyttää todisteena.

Anonymiteetti voidaan purkaa, jos todistaja on syyllistynyt perättömään lausumaan tuomioistuimessa.⁷⁰ Perätön lausuma tuomioistuimessa ja törkeä perätön lausuma tuomioistuimessa ovat rikoslaissa rangaistavaksi määrättyjä rikoksia. Perättömästä

⁶⁸ Anonyymi todistelu, lausuntoyhteenvedo s.4.

⁶⁹ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.61.

⁷⁰ Pölönen & Tapanila 2015 s.413.

lausumasta tuomioistuimessa voidaan määrätä rangaistukseksi enintään kolme vuotta vankeutta, ja törkeästä muodosta rangaistuksena on vankeutta neljästä kuukaudesta kuuteen vuoteen (RL 15:2,3).

Anonymiteetin myöntävä päätös voidaan purkaa, jolloin anonyymien todistajan henkilöllisyys joudutaan paljastamaan muillekin kuin sen jo tietäville. Anonymiteetin purkamiseen on säädetty omanlaisensa menettely, jossa toissijaista syyteoikeutta käyttää asianomistaja, yleensä siis alkuperäisen rikosasian vastaaja, joka nostaa kanteen tuomioistuimessa perättömästä lausumasta, ja tuomioistuimen tulee tämän jälkeen selvittää, onko kyseinen syytös perättömästä lausumasta aito. Tuomioistuin ratkaisee, hylätäänkö kanne vai annetaanko haaste, jossa anonyymien todistajan henkilöllisyys paljastuu, kuulemalla syyttäjää, rikoksesta epäiltyä anonyymiä todistajaa ja halutessaan asianomistajaa (ROL 7:5). Käsittely tapahtuu yleisön läsnä olematta, jos se on tarpeen anonyymien todistajan henkilöllisyyden salaamiseksi. Tällainen menettely on tehty, jottei anonyymien todistajan henkilöllisyyttä paljasteta mahdollisesti tekaistujen syytteiden takia, joiden todellinen tarkoitus on paljastaa anonyymien todistajan henkilöllisyys.⁷¹

⁷¹ HE 46/2014 s.138.

5 KRITIIKKI

5.1 Eriävät mielipiteet

Alun perinkään anonyymiä todistelua ei olla nähty ongelmattomana, ja sen on katsottu sisältävän vastaajan oikeusturvaan liittyviä ongelmia, joita kaikkien mielestä ei vielä-kään ole tyydyttävällä tavalla ratkaistu. Siksi vuoden 2002 mietinnössä ei suositeltu anonyymiä todistelua Suomen lainsäädäntöön otettavaksi, ja siinä nostettiin esille esimerkiksi luotettavuusongelmat, osapuolten tasa-arvoisen kohtelun periaate, sekä se tosiasiallinen seikka, ettei anonymiteetistä ole hyötyä, jos todistajan kertomista asioista olisi pääteltävissä tämän henkilöllisyys esimerkiksi perheväkivaltatapauksissa. Vaikka anonyymi todistaja olisi yhtä lailla totuudessapysymisvelvollinen, sen toteutumisen valvominen on täyden anonymiteetin saaneen kohdalla hankalaa.⁷²

Myöhemminkin eriävissä mielipiteissä on esitetty anonyymien todistelun loukkaavan rikoksesta epäillyn oikeuksia. Myös se seikka, että anonyymistä todistelusta ei olisi hyötyä kuin murto-osassa tapauksista, joissa esiintyy uhkaa hengelle ja terveydelle, on ollut esillä mielipiteissä, jotka vastustavat anonyymien todistelun tuomista Suomen lainsäädäntöön.⁷³

Oikeudenkäymiskaaren todistelua koskevan luvun uudistuksen valmistelun aikana on esitetty erinäisiä eriäviä mielipiteitä, ja selvästi yksi oikeusoppineita eniten jakava asia on ollut anonyymi todistelu ja sen tarpeellisuus Suomessa. Jotkut ovat olleet sitä mieltä, ettei Suomeen tarvita anonyymien todistelun mahdollisuutta, tai ainakaan tarpeeksi näyttöä sen painavasta yhteiskunnallisesta tarpeellisuudesta ei ole esitetty. Koetaan, että haittapuolia on enemmän kuin hyötypuolia, ja anonyymiin todisteluun suhtaudutaan epäilevästi ja varauksella monissa lausunnoissa. Järjestelmä rasittuu kohtuuttomasti asian takia, jota ei välttämättä tulla käyttämään juuri koskaan. Esimerkiksi asianajajat Tuija Turpeinen ja Markku Fredman, Suomen asianajajaliitto sekä professori Jyrki Virolainen ovat esittäneet, ettei Suomessa tulisi mahdollistaa anonyymiä todistelua.⁷⁴

⁷² Rikosprosessin tarkistaminen 2002:4 s.16-17.

⁷³ Anonyymi todistelu lausuntoyhteenveto s.15.

⁷⁴ Suomen asianajajaliitto, lausunto s.27.

5.2 Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin peruseriaatteiden vastaisuus

Yksi tärkeä peruseriaate Suomen oikeusjärjestelmässä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takaajana on asianosaisten mahdollisuus lausua oikeudenkäyntiaineistosta, eli oikeudenkäynnin kontradiktorisuuden periaate.⁷⁵ Tämän tasapuolisen kuulemisen periaatteen mukaan kaikilla osapuolilla tulee olla yhtäläiset mahdollisuudet tutustua tuomioistuimen päätöksenteon tukena olevaan materiaaliin, ja heillä tulee olla oikeus myös kommentoida sitä.⁷⁶ Kontradiktorisuuden voidaan katsoa olevan yksi tärkeimpiä oikeussuojan takeita.⁷⁷

Kontradiktorinen periaate sisältää oikeuden lausua omat vaatimuksensa ja niitä tukevat väitteet sekä antaa vastineensa vastapuolen esittämiin väitteisiin. Näiden lisäksi kontradiktorisuuteen kuuluu myös oikeus saada tieto vastapuolen oikeudenkäyntiaineistosta, jotta lausuminen siitä on mahdollista.⁷⁸ Tätä kontradiktorisuuden periaatetta ei anonyymi todistelu kokonaisuudessaan täytä, vaikka vastapuolelle annettaisiinkin mahdollisuus lausua todisteista. Anonyymien todistelun tapauksessa vastapuolelta evätään tieto osasta oikeudenkäyntiaineistosta, jolloin häneltä evätään myös mahdollisuus lausua näistä tiedoista ja siten puolustautua väitteitä vastaan.

Vuonna 1995 julkaistussa professori Jyrki Virolaisen kirjoittamassa kirjassa ”Lainkäyttö, oikeudenkäynnin perusteet ja lainkäyttöelimet siviili- ja rikosprosessissa” viitataan anonyymien todistelun loukkaavaan kontradiktorisuuden periaatetta. Virolainen toteaa, että EIT on ratkaisuisaan (ennen vuotta 1995) torjunut anonyymien todistelun käytön, ja painottaa, että vaikka järjestäytynyt rikollisuus vaatii tehokkaampia tutkintakeinoja viranomaisilta, eivät ne keinot saa kuitenkaan loukata syytetyn oikeuksia oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin.⁷⁹ Erityisen tärkeää kuulemisen periaate on rikosasioissa, joissa lähtökohtaisesti toinen osapuoli on toista heikommassa asemassa, kun vastakkain ovat yksilö ja julkinen valta.⁸⁰ Kuulemisen periaatteen tärkeydestä kertoo muun

⁷⁵ Lausunto todistelutoimikunnan mietinnöstä, Suomen lakimiesliitto.

⁷⁶ Tarkka 2012 s.21.

⁷⁷ Hallberg 2001 s.35.

⁷⁸ Virolainen 1995 s.215.

⁷⁹ Virolainen 1995 s.216.

⁸⁰ Virolainen 1995 s.213 ja 219.

muassa se, että kuulemisen laiminlyönyt tuomari voidaan tuomita rangaistukseen virkavelvollisuuden rikkomisesta.⁸¹

5.3 Tarpeellisuus ja käytettävyys

Anonyymi todistelu soveltuu ainoastaan tapauksiin, joissa todistajan henkilöllisyys ei paljastu asianosaisille todistajan kertomista asioista. Anonyymiä todistelua ei siis voi käyttää tapauksissa, joissa yleisimmin esiintyy todistajien uhkailua, kuten perheväkivaltatapauksissa tai rikoskumppanin todistaessa.⁸²

Esimerkiksi professori Jyrki Virolainen ja asianajaja Markku Fredman eivät ole vakuuttuneita siitä, että Suomessa anonyymille todistelulle olisi aitoa tarvetta, osittain siitäkin syystä, että anonyymistä todistelusta ei ole hyötyä kuin hyvin harvoissa marginaalitapauksissa.⁸³ Norjassa, jossa anonyymi todistelu on ollut käytössä jo vuodesta 2001, anonyymiä todistelua käytetty hyvin niukasti, joten työryhmän esittämä arvio kymmenestä tapauksesta vuodessa tuskin tulee Suomessa toteutumaan.⁸⁴ Virolaisen mielestä Suomessa pitäisikin panostaa enemmän nimenomaan kunnolliseen todistajansuojelujärjestelmän luomiseen anonyymien todistelun sijaan.⁸⁵ Sittenkin Suomeen onkin säädetty laki todistajansuojeluohjelmasta. Fredman, joka toimi yhtenä jäsenenä oikeusministeriön nimittämässä todistelutoimikunnassa, kertoo eriävässä mielipiteessään, ettei vakuuttunut todistelutoimikunnalle esitetyistä perusteluista anonyymien todistelun tarpeellisuudesta.⁸⁶

Kritiikkiä on myös nostattanut se, että anonymiteettiä ei voi myöntää muuten kuin henkeen tai terveyteen kohdistuvan uhan myötä. Tällä on jätetty ulkopuolelle vapauteen ja omaisuuteen kohdistuva uhka, joka voi olla todistajalle yhtä vakava uhka kuin henkeen tai terveyteen kohdistuva uhka.⁸⁷ Myös rajan asettamista rikoksen vakavuuden mukaan on kritisoitu. On esimerkiksi esitetty, että arviointi tulisi olla todistajaan kohdistuvan

⁸¹ Virolainen 1995 s.223.

⁸² Rikosprosessin tarkistaminen 220:4 s.18.

⁸³ Lausuntokooste s.331 ja todistelu yleisissä tuomioistuimissa, eriävä mielipide, asianajaja Markku Fredman s.2.

⁸⁴ KKO:n lausunto nro 199.

⁸⁵ Lausuntokooste s.332.

⁸⁶ Markku Fredman, eriävä mielipide s.1.

⁸⁷ Markku Fredman, eriävä mielipide s.162.

uhan mukainen, jolloin kiinnitettäisiin enemmän huomiota nimenomaan uhkailun moitittavuuteen.⁸⁸

Tarkempaa tutkimusta todistajiin kohdistuvasta uhasta on myöskin vaadittu ennen anonyymien todistelun ottamista Suomen lainsäädäntöön, jotta muutoksen tarpeellisuudesta saataisiin aitoa näyttöä.⁸⁹ Anonyymien todistelun mahdollisuuden olemassaoloa muissa EU-maissa tulisi myöskin hyödyntää tekemällä katsaus, jossa voitaisiin selvittää, onko anonyymistä todistelusta niissä hyödytty ja paljonko sille on ollut käyttöä, ennen kuin ratkaisuja anonyymistä todistelusta tehtäisiin Suomessa.⁹⁰

5.4 Järjestelmän rasittaminen

Asianajaja Markku Fredman ja professori Jyrki Virolainen pitävät yhtenä seikkana anonyymiä todistelua vastaan nimenomaan järjestelmän kohtuutonta rasittamista.⁹¹ Jos aitoa tarvetta anonyymille todistelulle on, järjestelmän rasittaminen on vain välttämätön paha. Mutta koska käyttömahdollisuudet anonyymille todistelulle ovat hyvin rajalliset, eikä sen tarpeellisuudesta Suomessa ole konkreettista näyttöä, on järjestelmän rasittaminen turhaa.

Anonyymi todistelu on tehty sellaiseksi, ettei sitä voida käyttää kuin äärimmäisenä keinona, ja vain erittäin harvoissa rikostapauksissa. Kuitenkin tällaisen anonyymien todistamisen mahdollisuuden tullessa mahdolliseksi, halukkaita todistamaan anonyymisti tulee luultavasti olemaan paljon enemmän kuin mitä anonyymiteettejä tullaan myöntämään. Vaatimukset anonyymiteetistä, tiedustelut ja hakemukset voivat rasittaa järjestelmää kohtuuttomasti verrattuna hyötyihin, joita anonyymistä todistamisesta saadaan.

Syytettyä vastaan todistavien anonyymiteetin hakemisesta päättää syyttäjä, joten paine siltä osin kohdistuu syyttäjänlaitokseen, jossa joudutaan vastaamaan mahdollisesti hyvin tarpeettomiin tiedusteluihin anonyymiteetin mahdollisuudesta. Syyttäjä toisaalta pystyy estämään omalta osaltaan perusteettomilla hakemuksilla käräjäoikeuden rasittamisen, mutta myös vastaaja voi hakea todistajalle anonyymiteettiä, jolloin käräjäoikeuden tulee käsitellä kaikki nämä mahdollisesti perusteettomat hakemukset.

⁸⁸ Markku Fredman, eriävä mielipide s.162.

⁸⁹ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa, lausuntokooste s.306-307.

⁹⁰ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa, lausuntokooste s.306-307.

⁹¹ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa, eriävä mielipide, asianajaja Markku Fredman s.2 ja lausuntokooste s.332.

5.5 Prosessuaaliset ongelmat

Anonyymiin todistamiseen liittyy myös prosessuaalisia ongelmia ja haasteita. Esimerkiksi anonyymiteetin purkamisessa tuomioistuimien joutuu sille vieraaseen asemaan joutuessaan selvittämään, onko perätön lausuma tuomioistuimessa mahdollisesti tapahtunut, vai onko kyseessä tekaistu väite, jolla yritetään saada selville anonyymin todistajan henkilöllisyys. Tuomioistuimien joutuu tässä ikään kuin esitutkintaviranomaisen asemaan, mikä ei sille muutoin kuulu.⁹²

Vaikka monenlaiset tilanteet on otettu huomioon lainvalmistelussa ja järjestelmästä on pyritty tekemään mahdollisimman vedenpitävä, on kuitenkin olemassa joitakin mahdollisia tilanteita, jotka ovat jääneet järjestelmän ulkopuolelle. Tällainen tilanne on esimerkiksi silloin, jos todistajalle on myönnetty anonyymiteetti, mutta lopulta syyttäjän rangaistusvaatimus lieveneekin esimerkiksi hovioikeusvaiheessa, jonka myötä anonyymiteetin käyttämisen edellytykset eivät täyty. Anonyymiteetin myöntämisen ollessa suoraan riippuvainen syyttäjän rangaistusvaatimuksesta tällainen tilanne on mahdollinen. Kuitenkin todistajaan kohdistuva uhka on todellinen ja perusteltu, koska tälle on anonyymiteetti alun perin myönnetty. Tilanteessa todistaja ei kuitenkaan saa todistaa anonyyminä, muttei voi kieltäytyä todistamasta, koska hänellä ei ole laillista syytä kieltäytymiselleen.⁹³ Todistaja jää tilanteessa täysin syyttäjän armoille, joka viime kädessä tekee päätöksen kutsuuko todistajan todistamaan asiassa.

Professori Pekka Viljanen tuo esiin myös sen seikan, ettei anonyymiteetti välttämättä takaa todistajan turvaa, sillä uhkaus voidaan toteuttaa myös ilman, että uhkaaja tietää todistajan henkilöllisyyden. Tämän voi toteuttaa esimerkiksi seuraamalla todistajaa tämän poistuessa oikeudenkäynnistä, ja toteuttamalla uhkauksen tämän jälkeen sopivalla hetkellä mahdollisesti avustajan avulla. Tällaisen tilanteen muodostumista voidaan ennaltaehkäistä käyttämällä kaikkein ankarimpia toteutustapoja, kuten kuulemista puhelinyhteyden kautta, jossa ääni on muutettu. Viljasen mielestä olisikin tärkeää, ettei näiden toteutustapojen käytön kynnystä aseteta liian korkeaksi, ja hänen mielestään lähtökohtana tulisi olla juurikin radikaalimpien toteutustapojen käyttö, toisin kuin tällä hetkellä on säädetty.⁹⁴

⁹² Pölönen & Tapanila 2015 s.413.

⁹³ Viljanen 2013 s.161.

⁹⁴ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa, lausuntokooste s.254.

Juurikin prosessuaalisten ongelmien on Ruotsissa katsottu olevan niin suuret anonyymissä todistelussa, ettei sitä ole haluttu ottaa Ruotsin lainsäädäntöön, vaikka Ruotsissa järjestäytynyttä ja vakava rikollisuutta voidaan pitää selvästi vaikeampana ongelmana kuin Suomessa.⁹⁵

⁹⁵ Todistelu yleisissä tuomioistuimissa s.307.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Järjestäytynyt rikollisuus on Suomessa laajentanut toimintaansa viime vuosina, jonka myötä järjestäytyneen rikollisuuden aktiiviseen torjumiseen on panostettu erinäisin keinoin. Yhtenä torjuntakeinona on päätetty ottaa käyttöön anonyymien todistamisen mahdollisuus. Laki on opinnäytetyön kirjoittamisen aikaan niin uusi, ettei oikeustapauksia vielä ole Suomessa ollut, joissa anonyymiä todistelua olisi käytetty, joten varmaksi ei voi vielä tietää, tarvitaanko anonyymiä todistelua, ja paljonko sitä tullaan käyttämään. Kuitenkin tällaisen mahdollisuuden olemassaolo on tärkeä osoitus, että järjestäytyntä rikollisuutta vastaan taistellaan, eikä todistajien uhkailua hyväksytä.

Säädökset anonyymistä todistamisesta ovat tarkat, ja vastapuolen oikeuksia on jo siten kompensoitu paljon. Vaarana tosin on, että laki on viety jo niin tiukaksi ja säännellyksi, että lopulta anonyymiä todistajaa ei käytännössä voida tai uskalleta käyttää. EIT:n oikeuskäytäntöä on pyritty vahvasti tuomaan anonyymien todistelun kansalliseen sääntelyyn, jottei oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatetta loukata, mutta ongelmana on se, että EIT:nkin ratkaisut ovat tulkinnanvaraisia, ja EIT saattaa muokata omia näkemyksiään ajan kuluessa jonkin verran. Tulkinnat EIT:n suhtautumisesta anonyymien todistamisen olemiseen langettavan tuomion pääasiallisena näyttönä sekä siitä, tuleeko vastapuolella olla mahdollisuus kuulustella todistajaa, ovat muotoutuneet eri ratkaisujen myötä erilaisiksi. Uudemmat ratkaisut ovat olleet suopeampia kumpaankin asiaan kuin vanhemmat ratkaisut. Lain tiukkuus ja tuomioistuinten liiallinen varovaisuus voivat tehdä anonyymistä todistelusta hyödyttömän.

Anonyymien todistelun mahdollisuus sinänsä ei tarkoita edelleenkään sitä, että pelkäävä todistaja suostuisi todistamaan, jos toisena vaihtoehtona hänellä on se, ettei hän kerro mitään tai vetoaa muistamattomuuteen. Kun on kuitenkin kyse hengen tai terveyden vaarasta, voi olla, ettei edes anonymiteetti saa todistajaa vakuuttuneeksi omasta turvastaan. On kuitenkin tärkeää, että viranomaiset ja laki ovat kykeneviä tarjoamaan sellaista suojaa todistajalle, joka ei vaadi todistajalta suuria uhrauksia, joita todistajansuojeluohjelmassa taas vaaditaan. Tämä on kuitenkin tärkeää todistajan oikeusturvan ja rikosoikeudellisen vastuun toteutumisen kannalta.

Toteutuksessa tulee varmasti olemaan jonkin verran ongelmia, ja anonyymien todistelun käyttö ei tule senkään puolesta olemaan kuin vasta viimeinen todistelun keino. Anonyymien todistamisen järjestäminen käytännössä ei tule olemaan helppoa myöskään

siitä syystä, että tapaukset tulevat olemaan luultavasti hyvin harvassa ja tilanne on siinä kohtaa ainutlaatuinen.

Vaikka anonyymi todistelu on aiheuttanut väittelyä, eivätkä kaikki ole olleet sen kannalla, niin on syytä huomioida myös erilaiset intressit. Esimerkiksi huomattavinta vastustusta anonyymille todistamiselle on tullut asianajajien puolelta, mikä on sinänsä ymmärrettävää, koska anonyymi todistelun käyttö tulee vaikeuttamaan heidän työtään puolustusasianajajina. Poliisien työtä rikosta selvittävänä tahona taas anonyymi todistelu auttaa, ja suurta kannatusta anonyymi todistelu onkin saanut poliisitaholta, jossa sen käyttäminen haluttaisiin mahdollistaa jopa laajemmassa mittakaavassa kuin se on nykyisillään säädetty.⁹⁶ Osittain prosessuaalisten haasteiden takia esimerkiksi osassa käräjäoikeuksia ja syyttäjänvirastoja anonyymiä todistelua on vastustettu, tai siihen on ainakin suhtauduttu varauksella.⁹⁷

On kritisoitu, ettei ole osoitettu yhtäkään tapausta tähän mennessä, jossa anonyymi todistelu olisi tullut tarpeeseen, joten sen tarpeellisuudesta jää epäily. On kuitenkin hyvä, että jossakin asiassa ollaan varauduttu jo etukäteen. Vaikka tällaisia tapauksia ei vielä olisikaan ollut, joissa anonyymille todistelulle olisi ollut tarvetta, niin on kuitenkin hyvä, että jos tällainen tapaus tulee, niin laki on ajan tasalla, eikä vasta sen jälkeen havahduta sen tarpeellisuuteen. Toisaalta myöskin se, ettei tällaisia tapauksia ole viranomaisten tiedossa, ei välttämättä tarkoita, etteikö sellaisia tapauksia todellisuudessa olisi ollut. Uhkailtu todistaja ei välttämättä vain ole tullut viranomaisten tietoon. Tietynlaisilla toimilla saattaa olla myös ennaltaehkäisevä vaikutus, joten vaikka anonyymiä todistelua ei paljoa käytettäisikään, voi tieto sen olemassaolosta jo itsessään hillitä tietynlaista toimintaa.

On tutkittu, että Suomessa järjestäytynyt rikollisuus on kasvattanut vaikutusalaansa aina 1970-luvulta, ja 2000-luvulla kasvu on ollut jo huomattavaa. Järjestäytyneen rikollisuuden kasvattaessaan vaikutusalaansa, luo se suurempaa uhkaa yhteiskunnalliselle turvallisuudelle. Järjestäytyneen ja vakavan rikollisuuden kasvaessa myös poliisin on käytettävä entistä vahvempia keinoja rikosten selvittämiseksi. Poliisin peitetoiminnalla pystytään tutkimaan ja selvittämään järjestäytyneitä rikollisuutta, joten järjestäytyneen rikollisuuden kasvattaessa alaansa, myös poliisin peitetoiminnalle voi tulla enemmän tarvetta. Anonyymien todistamisen mahdollisuuden olemassaolo antaa poliisille paremmat mahdollisuudet käyttää peitetoimintaa. Vaikka poliisit ovatkin virkaansa toimittavia

⁹⁶ Sisäasiainministeriö, poliisiosasto, eriävä mielipide s.3.

⁹⁷ Anonyymi todistelu lausuntoyhteenveto s.16.

henkilöitä poliisina toimiessaan, voi heihin silti kohdistua uhkaa henkilökohtaisella tasolla sekä heihin itseensä että heidän läheisiinsä.

LÄHTEET

Hallituksen esitykset:

HE 46/2014: Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelun yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi

HE 65/2014: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi todistajansuojeluohjelmasta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi

HE 263/2014: Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslain järjestäytyneitä rikollisryhmiä koskevien säännösten yhtenäistämiseksi

Mietinnöt ja lausunnot:

Anonyymi todistelu ja peitepoliisin oikeus osallistua rikollisryhmän toimintaan: lausuntoyhteen-veto.

Anonyymi todistelu ja peitepoliisin oikeus osallistua rikollisryhmän toimintaan: oikeusministeriön työryhmämietintö 2005:5.

Asianajaja Tuija Turpeisen eriävä mielipide mietintöön ”Anonyymi todistelu ja peitepoliisin oikeus osallistua rikollisryhmän toimintaan”.

Korkeimman oikeuden lausunto OH2012/231 31.1.2013 Nro 199.

LaVM 19/2014 vp - HE 46/2014 vp: lakivaliokunnan lausunto.

Perustuslakivaliokunnan lausunto 39/2014 vp: PeVL 39/2014 vp – HE 46/2014 vp.

Todistelu yleisissä tuomioistuimissa lausuntokooste 30/2013.

Todistelu yleisissä tuomioistuimissa, oikeusministeriö mietintöjä ja lausuntoja 69/2012.

Suomen asianajajaliiton lausunto todistelutoimikunnan mietintöön ”Todistelu yleisissä tuomioistuimissa”.

Suomen lakimiesliitto: lausunto oikeusministeriölle todistelutoimikunnan mietinnöstä.

Sisäasiainministeriön poliisiosaston eriävä mielipide mietintöön ”Todistelu yleisissä tuomioistuimissa 69/2012”.

Rikosprosessin tarkistaminen: oikeusministeriön työryhmän osamietintö 2002:4.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin:

Van Mechelen v. Alankomaat, 23.4.1997

Visser v. Alankomaat, 14.2.2002

Al-Khawaja ja Tahery v. Yhdistyneet kansakunnat, 15.12.2011

Ellis ym. v. Yhdistyneet kansakunnat, 25.4.2012

Balta ja Demir v. Turkki, 23.6.2015

Viranomaisasiakirjat:

From Illegal Markets to Legitimate Businesses: The Portfolio of Organised Crime in Europe.

Neuvoston päätöslauselma, tehty 23 päivänä marraskuuta 1995, todistajien suojelusta kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen toiminnan yhteydessä.

Sisäministeriön kertomus eduskunnan oikeusasiamiehelle poliisin salaisten tiedonhankintakeinojen käytöstä.

Valtioneuvoston periaatepäätös järjestäytyneen rikollisuuden torjunnan strategiasta.

Valtionneuvoston periaatepäätös: Yhteiskunnan turvallisuusstrategia. Puolustusministeriö 2010.

Kirjallisuus ja artikkelit:

European Court of Human Rights:

Press Release. Use of anonymous witness testimony without measures to compensate for the handicaps caused to the defence by the lack of a direct confrontation with the witness 23.6.2015.

Hallberg, Pekka: Oikeudenmukainen oikeudenkäynti 2000-luvulla. Talentum, Helsinki 2001.

Hankilanoja, Arto: Poliisin salainen tiedonhankinta. Talentum, Helsinki 2014.

Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti: Todistelu oikeudenkäynnissä. Tietosanoma, Helsinki 2015.

Tapanila, Antti: Oikeudenkäynnin julkisuus riita- ja rikosasioissa. Edita, Helsinki 2009.

Tarkka, Anna-Stiina: tasapuolisuuden toteutuminen oikeudenkäynnissä, prosessin johdon rooli ja sen tasapuolisuutta tukevat ja edistävät tehtävät. Pro gradu-tutkielma. Edita, Helsinki 2012.

Vainio, Juha: Todistajien uhkailu on yleistynyt – KRP-pomolta karu arvio todellisuudesta. Viitattu 30.1.2016. <http://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/todistajien-uhkailu-on-yleistynyt-krp-pomolta-karu-arvio-todellisuudesta/699882/>

Viljanen, Pekka: Todistelutoimikunnan mietinnön arviointia. Defensor Legis 2013/2.

Violainen, Jyrki: Lainkäyttö, oikeudenkäynnin perusteet ja lainkäyttöelimet siviili- ja rikosprosessissa. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1995.

Viranomaisten nettisivut:

Sisäministeriö: Järjestäytyneet rikollisuus. Viitattu 31.12.2015.

http://www.intermin.fi/fi/turvallisuus/rikostorjunta/jarjestaytyneet_rikollisuus

